

Т. В. Міцан
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

**ЛИСТУВАННЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
ЯК ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ
І ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРШОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
СХІДНИХ СЛОВ'ЯН**

Досліджуючи значну документальну спадщину з історії Києво-Могилянської академії (КМА), яка була першим вищим навчальним закладом східного слов'янства, створеним православними діячами передусім для того, щоб молодь “пила воду наук з рідних джерел, а не з чужих студениць, зрікаючись віри, мови, звичаїв власного народу”¹, неможливо оминати такий вид документів, як листування. Саме аналізуючи ці матеріали, можна відобразити розвиток освіти в КМА, зовнішніх зв'язків Академії з церковними установами, навчальними закладами та видатними особами XVII–XIX ст., зрозуміти, що саме КМА стала посередницею між культурами народів православного регіону і католицького Заходу Європи².

Спадщина КМА, яка надзвичайними зусиллями збереглася до сьогодення, тепер знаходиться у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Історія Академії привертала і продовжує привертати до себе увагу багатьох дослідників та науковців. Однак гальмівним фактором у вивченні історії її створення, становлення та розвитку є недостатність джерельної бази як з об'єктивних причин – знищення джерел, особливо під час пожеж Києва та КМА у 1651 та 1811 рр., так і з суб'єктивних – заборони в радянські часи на дослідження даної проблематики, брак кваліфікованих спеціалістів тощо³.

До масиву документів, які становлять предмет нашого дослідження, а саме – епістолярію, датованого переважно XVIII ст., увійшли листи ієрархів, покровителів та діячів, які мали відношення до діяльності КМА, а також різних установ та інституцій. Серед адресатів та кореспондентів такі відомі особи, як польський король

Ян Казимір, гетьман Іван Самойлович, єпископ Смоленський Гedeон Вишневський, єпископ Казанський Лука Конашевич, митрополит Новгородський Гавриїл Петров, митрополити Київські – Варлаам Ясинський, Рафаїл Заборовський, Тимофій Щербацький, перекладач Іноземної колегії Г. Г. Бантиш-Каменський та багато інших. Серед установ та закладів – Санкт-Петербурзька та Московська медико-хірургічні академії, Санкт-Петербурзька учительська гімназія, Казанська, Смоленська, Новгородська, Чернігівська, Харківська духовні семінарії. За змістом ці листи можуть бути класифіковані за 8-а групами документів переважно XVIII ст., які відображають: практику прийняття студентів на навчання; своєрідне підвищення кваліфікації – про відрядження до КМА викладачів з монастирів для покращення освітянського процесу, а також про їх призначення та звільнення; переведення студентів та вчителів КМА на викладацькі посади до інших навчальних закладів; направлення студентів КМА до інших установ на різні духовні посади; матеріальний стан і майнові права; внутрішнє життя та навчальний процес у КМА.

I. Листи стосовно прийняття студентів на навчання до Києво-Могилянської академії

До цієї групи увійшли листи XVIII – початку XIX ст. від різних осіб з проханнями прийняти їх на навчання до Академії.

Київська братська школа закладалася як освітня установа для різних верств населення, що підкреслювалося у дарчій Галшки Гулевичівни Лозки: “...всім православним і благочестивим християнам, народу руському в повітах воеводств Київського, Волинського й Брацлавського, станам духовним і світським і якого б не було іншого звання й стану”⁴. Цей принцип залишався незмінним і завжди займав перше місце серед численних статей шкільних статутів, а згодом в інструкціях Київської академії. В Академії навчалася молодь “...хоч би звідкіля вона прийшла, лише б визнавала східну християнську віру і мала здібності до навчання”⁵.

Першу групу складали студенти інших навчальних закладів. Серед них – з Новгородської семінарії, про що свідчить лист Київського генерал-губернатора Михайла Леонтьєва Рафаїлу Заборовському, митрополиту Київському, від 14 травня 1746 р., про бажання 2-х студентів Новгородської семінарії навчатися в Київській академії. Студенти не були зараховані до КМА через відсутність у них належних документів, що підтверджує високі вимоги навчального закладу

та порядок у веденні справ⁶. Ще подібні свідоцтва: лист єпископа Новгород-Сіверського Іларіона Самуїлу Миславському, митрополиту Київському, від 23 вересня 1785 р., з проханням прийняти на навчання до Київської академії парафіян його єпархії⁷, та лист архієпископа Подільського Серапіону Олександровському, митрополиту Київському, від 23 січня 1814 р., з проханням прийняти до Київської академії 2-х студентів Подільської семінарії – Хому Татомира та Василя Романовича для удосконалення їхніх знань. Наступними днями були видані відповідні укази Київської Духовної Дикастерії про зарахування студентів до Академії⁸.

До другої групи відносяться представники інших народів – болгари, серби, чорногорці, молдавани. За твердженням Івана Франка, КМА “значною мірою була інституцією інтернаціональною, вплив котрої розповсюджувався далеко за межі України”⁹. Підтвердженням є лист Гавриїла Петрова, митрополита Новгородського, від 10 серпня 1792 р., Самуїлу Миславському, митрополиту Київському, з проханням сприяти переведенню сербського ієродиякона Іуліана з Невської семінарії до Київської академії для навчання¹⁰. Наступними документами є листування Веніаміна Костакі, Молдавського митрополита, та преосвященного Феофана, єпископа Полтавського і Чернігівського (1803 р., 15 листопада – 1804 р., 4 січня) стосовно сприяння ченцю Клавдію та ієродиякону Антонію з Молдавського Святовознесенського монастиря, які були відправлені на навчання до Київської академії¹¹. Листи становлять науковий інтерес і для сфрагістики: в документах збереглася воскова печатка рожевого кольору під круглою кустодією. З проханнями про прийняття на навчання до київських митрополитів зверталися не лише відомі особистості, а й прості люди: так, у своїх листах від 2–3 березня 1761 р. жителька Києва Анна Жуковська просила Арсенія Могилянського, митрополита Київського, прийняти на навчання до Київської академії її онука Іоана Гулака¹².

Третя група документів: листи, що відображають благодійництво та опікування у навчанні, допомогу бідним, сиротам тощо. В них духовні та інші особи звертаються до ректорів КМА з проханнями сприяти деяким студентам Академії, а згодом – з подяками.

Це, насамперед, – лист-клопотання [?] Рафаїлу Заборовському, архієпископу Київському і Галицькому, від 12 червня 1729 р., про осиротілих дітей протопopa Прилуцького Михайла Трофимовського – Якова, Петра та Василя, які навчаються в Київській академії¹³; лист протоієрея Федора Дубенського з Санкт-Петербурга Арсенію Могилянському, митрополиту Київському, від 8 травня 1762 р., з прохан-

ням про опікування Іллі Лукашевича, слухача курсу філософії Київської академії, сина священника містечка Носовки Моїсея¹⁴; листи Миргородського полковника Війська Малоросійського Данила Апостола та зятя його Петра Кулябки до Києво-Печерського архімандрита Іоанникія Галятівського з проханням дати благословення на постриження Семена Петровича Кулябки, відповідно, їх онука та сина, у ченці Києво-Печерської лаври та з подякою за сприяння (7 березня–11 квітня 1727 р.)¹⁵; лист графа Кирила Разумовського Тимофію Щербацькому, митрополиту Київському, від 9 січня 1752 р., з подякою за приїзд до нього префекта Київської академії Георгія Кониського для “скасування проповідей” та за новорічні вітання¹⁶; лист Іосифа Закревського Арсенію Могиллянському, митрополиту Київському, від 3 березня 1762 р., з подякою за турботу про його синів, які навчаються в Київській академії¹⁷; лист полтавського [священника] Семена Максимова Арсенію Могиллянському, митрополиту Київському, від 15 вересня 1762 р., з подякою за клопотання про його синів – студентів Київської академії (курс риторики та конгрегації)¹⁸.

**II. Листи про відрядження до КМА викладачів з монастирів
для покращення викладання наук,
а також про їх призначення та звільнення**

Від викладацького складу КМА великою мірою залежав стан та рівень освіти в Академії, який, як відомо, був дуже високий, адже серед викладачів були такі видатні особистості, як Інокентій Гізель, Симон Тодорський, Іван Самойлович, Іриней Фальковський, Давид Нащинський, Варлаам Лащевський. Визначний історик української літератури М. Возняк стверджував, що КМА, маючи професорів із західноєвропейською освітою, відкривала шлях студентству до європейської науки¹⁹.

Адміністрація КМА старанно добирала вчителів. Крім високих професійних якостей, викладач повинен був бути “благочестивим, смиренномудрим, лагідним, витриманим, не п'яницею, не блудником, не краснобаєм, а сприяти благочестю і в усьому являти собою взірць благих справ”²⁰. З усіх монастирів Київської єпархії викликалися найосвіченіші ченці для викладання в Академії. Так, 13 серпня 1743 р. Рафаїл Заборовський, митрополит Київський, звернувся з листом до намісника Києво-Печерської лаври Тимофія Щербацького щодо відрядження до Київської академії з метою викладання освічених осіб і отримав відповідь про наявність двох кандидатур на посаду викладачів – ієромонахів Варнави Старжицького та Тихона Олександр-

ровича²¹. Перший був призначений на посаду викладача філософії, другий викладав в Академії філософію і риторичку.

Великого значення надавалося у КМА викладанню мов як старожитніх (латина, грецька, єврейська), так і сучасних європейських (німецька, французька, польська)²². Про глибоке опанування вихованцями іноземних мов свідчить той факт, що випускників часто запрошували на службу до державних установ, наукових закладів – Малоросійської колегії, Колегії іноземних справ, посольств, Петербурзької Академії наук.

Свідомством цьому є лист єпископа Гедеона Вишневського від 17 липня 1739 р. до Рафаїла Заборовського, митрополита Київського: “Изобиловала всегда учеными людьми Академия Киевская и имела себе честь ситцевую, что от нее, как преславных оных Афин, вся Россия источник мудрости почерпала; и все свои новозаведенные колонии напоила и взрастила”²³. Серед матеріалів збереглося багато повідомлень та указів стосовно призначення викладачів іноземних мов. Серед листів, які стосуються вищезазначеної теми, необхідно виділити лист Амвросія, архієпископа Московського, [митрополиту Київському], від 10 травня 1770 р., про кандидатуру француза Маргаста де Зеєміляра для викладання французької мови в Київській академії²⁴. Зазначимо також, що майже з кожним викладачем іноземної мови керівництво Академії підписувало контракт. Такий контракт був заключений і з Маргастом де Зеєміляром, в якому викладачу визначалося жалування та пропонувався розклад занять.

Досить часто ректор чи префект Академії, окрім керівної, займалися й викладацькою діяльністю. Так, ігумену Нікольського монастиря Іоасафу Кроковському, призначеному листом гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи від 13 січня 1693 р. ректором Київських шкіл, дозволялося поєднувати ректорську, ігуменську та викладацьку (він читав курс богослов'я) діяльності²⁵. Жоден з викладачів КМА не міг бути звільнений зі своєї посади, навіть за станом здоров'я, без дозволу митрополита. Доволі часто це було досить важко, адже у митрополита, який вирішував багато питань, пов'язаних з Академією, було багато інших справ. Отже, викладачі були змушені досить довго чекати на вирішення своїх особистих справ, тому що їх звільнення неминуче спричиняло до змінення в призначенні викладачів. Саме про це йдеться в листі викладача риторички Академії ієромонаха Никодима, від 28 жовтня 1764 р., кафедральному писарю з проханням якомога швидше передати Арсенію Могілянському, ми-

трополиту Київському, донесення про звільнення його від викладання великої інструкції²⁶.

III. Листи щодо переведення студентів та викладачів КМА на викладацькі посади до інших навчальних закладів

Упродовж XVIII ст. вихованці КМА гідно представляли свою Академію, репрезентуючи отриману у ній вищу освіту: “І можна сказати, – стверджує Д. Вишневський, – майже всі училища Росії тих часів зобов'язані або своїм виникненням, або ростом, або внутрішнім ладом Київській академії”²⁷. Чимало вчителів відбуло до Московської академії за указами Синоду у 1721, 1723, 1724, 1727–1733, 1736, 1742, 1754 та інших роках. Як відомо, Московська академія, яка знаходилася у безпосередньому віданні Св. Синоду, через свого ректора відшукувала в Києві “здатних до учительства” осіб і прохала Синод їх викликати. Проте нерідко здібні студенти та випускники КМА були дуже потрібні і самій Академії²⁸. Вихованці і викладачі призначалися вчителями не лише до Москви, а й до багатьох семінарій – Казанської, Смоленської, Чернігівської, Подільської та ін. Цей факт знайшов відображення в листах, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ), зокрема, від:

– боярина Федора Ржищева ігумену Києво-Братського монастиря та ректору Києво-Могилянського колегіуму з проханням направити до Москви вчених людей, від 6 вересня 1649 р.²⁹;

– Варлаама Ясинського, митрополита Київського, царю Петру Олексійовичу з повідомленням про відправлення шістьох викладачів Київської академії до Москви та гетьмана Івана Мазепи до боярина Федора Олексійовича Головіна про від'їзд викладачів Київської академії до Москви (27 квітня – 4 травня 1701 р.)³⁰;

– Гедеона, єпископа Смоленського, та Рафаїла Заборовського, архієпископа Київського, стосовно призначення студентів Академії викладачами до Смоленських шкіл (17 липня 1739 р. – 5 червня 1740 р.)³¹; відправлені викладачами латини Іоан Гуртинський та Іоан Скабовський, викладачами інших наук – Мелхіседек Богданович та Симеон Шмигель;

– Луки Конашевича, єпископа Казанського, та Тимофія Щербацького, митрополита Київського, стосовно направлення студентів КМА викладачами до Казанської семінарії (7 червня – 21 вересня 1751 р.)³²; направлені: студенти Феофіл Ігнатович, Леонід Кременецький, Пилип Ядрило та Григорій Халчинський;

– Феофіла Ігнатовича, єпископа Чернігівського, Самуїлу Мислав-

ському, митрополиту Київському, з проханням направити викладачів до Чернігівської семінарії, від 18 вересня 1784 р.³³; направлені: Серапіон Карбановський, викладач граматики, та студенти Григорій Келембет, Іван Радишевський, Іван Єленьєв;

– архієпископа Могильовського Георгія Самуїлу Миславському, митрополиту Київському, з проханням визначити гідних осіб для викладання курсів поетики, риторики та філософії в Могильовській семінарії, від 13 червня 1786 р.³⁴. Документи про направлення викладачів до Могильовської семінарії цікаві тим, що в цьому випадку бажаних не знайшлося. Це є свідченням демократичності в організаційній структурі КМА;

– Петра Васильовича Завадовського, присутнього в Комісії стосовно запровадження народних училищ, Самуїлу Миславському, митрополиту Київському, з проханням визначити 15 студентів Академії для викладання в народних училищах Санкт-Петербурга (4–23 жовтня 1789 р.)³⁵. П. В. Завадовський – голова Комісії народних училищ, вважаючи київських вихованців найздібнішими, в 1790 р. забрав до Петербурга ще 25 юнаків.

– Кам'янець-Подільського губернатора Олексія Юзефовича та Гавриїла Банулеско-Бодоні, митрополита Київського, з приводу відрядження викладача – студента богослов'я Київської академії Варфоломея Абрагамовича для викладання російської мови до Кам'янець-Подільської семінарії (21 січня – 19 квітня 1800 р.)³⁶;

– Іоанікія, архієпископа Подільського, та Серапіона Олександровського, митрополита Київського, стосовно призначення Г. Левицького та С. Гогоцького викладачами Подільської духовної семінарії (10 серпня – 19 жовтня 1808 р.)³⁷;

– Амвросія, митрополита Новгородського, та Серапіона Олександровського, митрополита Київського, про відправлення префекта ієромонаха Мефодія до Санкт-Петербурга викладати філософський курс у новоствореній там семінарії (24 листопада 1809 р. – 29 липня 1810 р.)³⁸;

– архієпископа Катеринославського Іова Потьомкіна Серапіону Олександровському, митрополиту Київському, з проханням про звільнення студента О. Шумовського з Київської академії і переведення його до Катеринославської єпархії (14 квітня – 14 жовтня 1816 р.)³⁹.

Вихованці та вчителі Академії працювали не лише викладачами, їх призначали на найрізноманітніші посади до інших установ. Ця тема представлена наступною групою документів.

IV. Листи про направлення студентів КМА до інших установ на різні посади

Протягом XVIII ст. чимало вихованців працювали перекладачами в адміністративних закладах – Сенаті, Синоді, Київській губернській канцелярії, в закордонних російських місіях. Саме про це йдеться в листі Київського генерал-губернатора Семена Івановича Сукіна Рафаїлу Заборовському, архієпископу Київському і Галицькому, від 26 червня 1737 р. С. І. Сукін звертається до митрополита з проханням призначити здібних студентів Київської академії на посади перекладачів до повноважних послів у Польщі. Як зазначалося в листі: "для заграничної бытности искусного и верного латинских и польских писем переводчика. А понеже, как я известен, в Киевской академии таковых студентов немалое число находится, из которых надеюсь и саможелательные найдутся, а при дворе оных господ в том крайняя состоит необходимость"⁴⁰. Ще одне підтвердження – листування наглядча військового суду генерал-майора Філіпа Вігеля та Самуїла Миславського, митрополита Київського, про направлення до військово-судової Комісії двох студентів Київської академії, які знають польську мову, для порозуміння з польськими арештантами (1794 р. червня 22 – 1794 р. липня 13)⁴¹. Збереглося досить багато документів про призначення та відрядження студентів КМА на статську та військову службу. Саме про це йдеться в листуванні Самуїла Миславського, митрополита Київського, з Т. І. Тутолміним, Мінським, Ізяславським та Брацлавським генерал-губернатором (10 березня – 13 квітня 1795 р.), стосовно запрошення студентів Київської академії на приказну службу в південно-західні та північно-західні краї Росії⁴², в його ж листуванні з Ізяславським губернатором Василем Шереметьєвим з приводу визначення студентів на гражданську службу в м. Житомир (1795 р. червня 1 – 1795 р. червня 30)⁴³, а також в листуванні генерала Т. І. Тутолміна і Самуїла Миславського, митрополита Київського, з проханням відправити на статську службу в м. Житомир до Губернатора і Кавалера Василя Сергійовича Шереметьєва 20 студентів Академії на приказну службу (1795 р. квітня 18 – 1795 р. травня 25)⁴⁴.

Досить часто вихованці Академії виявляли бажання стати до військової служби. Підтвердження цьому знаходимо в листі-зверненні Київського військового губернатора Михайла Ларіоновича Голенищева-Кутузова до Серапіона Александровського, митрополита Київського й Галицького, від 15 січня 1807 р., про студентів Київської академії – Микиту Рибальського, Павла Янчуковського, Івана Жилинського,

Григорія Блажевського, Семена Григоренка, Микиту Виразевича та Костянтина Тихоневича⁴⁵.

Вивчаючи рівень освіти, який отримували вихованці КМА, необхідно звернути увагу на групу документів, в якій знаходимо інформацію про направлення студентів до інших учбових закладів для підвищення своїх знань.

V. Листи про направлення студентів

Києво-Могилянської академії на навчання до інших установ

Серед усіх навчальних закладів, де підвищували та удосконалювали свої знання вихованці Академії, необхідно, насамперед, виділити Медико-хірургічні академії. Як відомо, "класс врачебной науки" було відкрито лише у 1802 р.⁴⁶ Але слід зауважити, що з основами медицини студенти Академії були знайомі ще до відкриття медичного класу, зокрема, з курсу натуральної філософії та завдяки наявності медичної літератури. Їм були відомі роботи Демокріта, Гіппократа, Галена, Арістотеля, Авіценни, Френсіса Бекона та ін.⁴⁷ Знання латини та основ медицини дало змогу багатьом вихованцям удосконалити свою медичну освіту в медичних закладах. Це, насамперед, Санкт-Петербурзька та Московська медико-хірургічні академії. Масив документів, що висвітлює цю тему, досить значний, тому, представимо деякі, найцікавіші, на наш погляд, документи.

Вихованці КМА, які виявляли бажання чи мали здібності до медичної науки, обов'язково повинні були здавати іспити в Київській Лікарській управі і лише тільки після успішної здачі направлялися на навчання до медичних навчальних закладів. Про це інформують такі документи:

– лист виконуючого обов'язки Президента Державної медичної Колегії В.М. Зінов'єва Самуїлу Миславському, митрополиту Київському, з проханням направляти студентів за призначенням академічного правління до штаб-лікаря Розлача, від 26 листопада 1795 р.⁴⁸;

– листування правління Віленського університету та директора Київської гімназії, надвірного радника Якова Мишковського, а також листування Я. Мишковського з ректором Академії Іоасафом Моховим стосовно необхідності для студентів, призначених для відправлення до Медико-хірургічної академії, скласти іспити у Київській Лікарській управі (21 червня 1815 р – 12 грудня 1816 р.)⁴⁹.

Однак, не дивлячись на успішні іспити, направлялися до Медико-хірургічних академії лише ті студенти, які за довідками виклада-

чів мали гарну поведінку, успіхи в інших науках та гарні атестати. Це було неабияким стимулом для кращого навчання студентів. Підтвердження – листування міністра внутрішніх справ графа В.П. Кочубея та Серапіона Олександровського, митрополита Київського, стосовно призначення на навчання до Медико-хірургічної академії студентів (11–27 червня 1804 р.)⁵⁰, та лист директора Київської гімназії Якова Мишковського ректору Київської академії Іоасафу про здачу іспитів студентами, які були обрані для направлення на навчання медичній науці, з проханням вислати їхні атестати та запити академічного правління про успіхи вищезазначених студентів (5–16 серпня 1816 р.)⁵¹.

Незважаючи на те, що потяг до знань у студентів Академії був великий, в деяких випадках вихованці відмовлялися від направлення їх на вивчення медичній науці. Така інформація відклалася в листуванні Самуїла Миславського, митрополита Київського, та Амфілохія, єпископа Переяславського, з Василем Миколайовичем Зіновьевим, виконуючим обов'язки президента Державної медичної колегії, про відсутність студентів, які бажали б навчатися медико-хірургічній науці (16 серпня – 29 вересня 1795 р.)⁵².

Інші досить відомі інституції – Санкт-Петербурзька учительська гімназія та Санкт-Петербурзька Духовна академія висвітлені у листуванні міністра освіти Петра Завадовського та [митрополита Київського] стосовно звільнення студента Миколи Сингалевича з Академії з метою вступу його до Санкт-Петербурзької учительської гімназії (21 вересня – 8 жовтня 1803 р.)⁵³; у листі Христофора Сулими, [ректора] Слободського Українського Харківського колегіуму, Феофану, єпископу Чигиринському, вікарію Київської митрополії, від 25 вересня 1803 р., з проханням про включення до списку студентів, рекомендованих до Санкт-Петербурзької учительської гімназії, студента філософії Академії Стефана Подзорського⁵⁴; у листі синодального обер-прокурора князя О. М. Голіцина Серапіону Олександровському, митрополиту Київському, від 14 листопада 1808 р., з проханням направити до Санкт-Петербурзької духовної академії трьох кращих студентів Київської академії⁵⁵.

Розвиток та діяльність КМА не востаннє залежали від її матеріального стану, грошового та майнового забезпечення.

VI. Листи про матеріальне забезпечення КМА та її майнових прав

Матеріальне становище Академії XVII–XVIII ст., як і більшості навчальних закладів, було важким. Щоб мати змогу продовжувати

навчання, студенти з бідних станів переписували книги, у період канікул ставали домашніми вчителями, мандрівними дяками. Ледве зводили кінці з кінцями і деякі викладачі Академії⁵⁶. Кошти на утримання Академії надходили різними способами, а саме з обміну між монастирями, через прибутки з монастирів, пожертви багатих осіб, штрафи з духівництва, яке відмовлялося посилати своїх дітей до Академії на навчання. Інформацію про це знаходимо в листі польського короля Яна Казимира ігумену Богоявленського монастиря Інокентію Гізелю, від 20 січня 1650 р., на право володіння церквами Трьохсвятительською і Воздвиженською з угіддями, що їм належать⁵⁷, та листі Іосифа Нелюбовича-Тукальського, митрополита Київського, ректору й ігумену Києво-Братського колегіуму, від 27 березня 1669 р., із заявою про дар на користь Колегіуму містечка Стайки⁵⁸.

У 1740 р., відповідно до урядового розпорядження, на утримання КМА було заплановано щорічно виділяти 200 крб. із Військового Скарбу. Це підтверджують такі документи:

– листи Рафаїла Заборовського, митрополита Київського, до генерал-аншефа князя Олексія Шаховського, від 29 грудня 1734 р., з проханням сприяти щорічній виплаті Київській академії 200 карбованців, про що вже була чолобитна Данила Апостола, гетьмана Війська Запорозького, імператриці Анні Іоанівні⁵⁹ та до Стефана Яворського [Калиновського], єпископа Псковського, від 24 травня 1740 р., про щорічне утримання Києво-Братських училищ та донесення Рафаїла Заборовського Урядовому Синоду та Сенату про 200 крб., які надсилаються на утримання викладачів Київської академії з Малоросійського військового скарбу⁶⁰;

– лист графа Кирила Розумовського Тимофію Щербацькому, митрополиту Київському, від 9 січня 1752 р., з повідомленням про передачу 200 карбованців з Малоросійського військового скарбу на утримання викладачів Київських шкіл⁶¹;

– лист Арсенія Могилянського, митрополита Київського, Полетиці Григорію Андрійовичу, від 18 березня 1759 р., з дорученням отримати в Св. Синоді кошти на виплату жалування (підйомні) та замовлення для Академії газет, книг та журналів⁶²;

– лист архімандрита Московського Донського монастиря Варлаама Лашевського Гавриїлу Кременецькому, митрополиту Київському, від 4 липня 1771 р., про пожалувані ним 4 тис. крб. на утримання викладачів грецької та єврейської мов у Київській академії⁶³;

– листи Гавриїла Кременецького, митрополита Київського, рек-

тору Київської академії Кассіяну Лехницькому, від 4 вересня 1773 р., про розподіл коштів з прибутків митрополії, призначених для утримання Київської академії⁶⁴ та до архімандрита Варлаама Лащевського, від 4 вересня 1779 р., про розподіл між викладачами та студентами Київської академії 5 % від 2 тис. крб., які були отримані з Московського Імператорського виховального будинку⁶⁵.

Досить часто адміністрація КМА зверталася до київських митрополитів з проханнями допомоги у вирішенні справ, при порушенні її майнових прав. Так, у 1755 р. стався випадок, коли шафар Самойлов та ченець Нифонт порубали собі дрова в лісах Києво-Братського монастиря (інформація з листа Тимофія Щербацького, митрополита Київського та генерального обозного [?] (12 березня – 14 квітня 1755 р.)⁶⁶.

Розглядаючи тему різних конфліктних ситуацій, сутичок та непорозумінь, необхідно зупинитися на наступній групі документів.

VII. Листи, в яких висвітлюються питання внутрішньої організації та діяльності КМА

Вивчаючи питання внутрішньої організації КМА, необхідно звернути увагу на такі документи: лист префекта Київської академії ієромонаха Рувима Петулинського до протопопа Києво-Подільської Васильївської церкви, зі скаргою на священика цієї церкви Павла Лобка, який пише пасквілі на викладачів Академії (25–30 травня 1767 р.)⁶⁷, та листування камер-юнкера Григорія Потьомкіна з Арсенієм Могилянським, митрополитом Київським, про колишнього ректора Київської академії архімандрита Нащинського, який несправедливо вів деякі академічні справи (30 вересня – 10 жовтня 1767 р.)⁶⁸.

Як і сучасні студенти, слухачі КМА мали неспокійний, навіть бунтівний характер. Збереглося досить багато документів та матеріалів, що підтверджують цей факт. Чи не щоденно адміністрація розглядала справи за скаргами на поведінку студентів. Про це свідчать: лист Варлаама Ясинського, митрополита Київського, Стефану, митрополиту Рязанському й Муромському, від 14 травня 1701 р., про великі образи, які чинять київські вїйт та міщани студентам⁶⁹; листування полковника Лубенського [?] Кулябки та Арсенія Могилянського, митрополита Київського, про студентів, які ходять без належних документів, та про студентські безчинства, а також про священиків, які використовують студентів для виконання їхніх власних доручень (8 листопада 1762 р. – 17 грудня 1767 р.)⁷⁰. У 1763 р. в Академії стався так званий “філософський бунт”, що був зчинений студентами, які виступали проти несправедливого ставлення до них префекта

Академії ієромонаха Мелхіседека Орловського та проти методики його викладання філософії (лист ректора Київської академії Самуїла Миславського до кафедрального писаря, від 24 лютого 1763 р., з донесенням префекта Академії Г. Орловського⁷¹).

Масив документів, який зберігся у фондах ІР НБУВ і має відношення до організаційної структури та внутрішньої діяльності Академії, значний за своїм обсягом. Сюди можна віднести документи стосовно різноманітних організаційних питань, наприклад, лист Варлаама Ясинського, митрополита Київського, архієпископу Стефану Яворському з проханням сприяти отриманню дозволу царя Петра Олексійовича на безкоштовний проїзд через р. Дніпро ченців Києво-Братського монастиря, від 6 червня 1702 р.⁷²; лист архімандрита Самуїла Миславського до кафедрального писаря (ієромонаха Іакова) про інструкції для Київської академії, від [10 квітня 1764 р.]⁷³; лист префекта Київської академії Варлаама Лащевського ректору Київської академії Сильвестру Кулябці з повідомленням про небажання єврея Іцка Шмунева вивчати фундаменти православної віри та про зникнення вищезазначеного, від 2 березня 1743 р.⁷⁴; лист архімандрита Самуїла Миславського до ігумена Києво-Видубицького монастиря [Іакова Воронковського] про включення до положення про Академію пункту стосовно того, щоб при Академії мати друкарню гражданську російську та ішими мовами, від 29 вересня 1767 р.⁷⁵; листування ігумена Києво-Видубицького монастиря Іакова Воронковського з перекладачем Іноземної колегії Г. Г. Бантишем-Каменським з наукових питань (21–24 лютого 1773 р.)⁷⁶; листування Гавриїла Кременецького, митрополита Київського, з різними особами (в особистих справах та в справах Київської академії): імператрицею Катериною II та цесаревичем, великим князем Павлом Петровичем, Константинопольським патріархом Серафимом, Самуїлом Миславським, єпископом Крутицьким та Можайським, Варлаамом Лащевським, архімандритом Московського Донського монастиря та Аггеєм Колосовським, єпископом Белгородським (10 вересня 1773 р. – 19 вересня 1778 р.)⁷⁷; лист Самуїла Миславського, митрополита Київського, генералу-фельдмаршалу та Київському наміснику графу Петру Олександровичу Румянцеву з приводу проєкта розміщення Київської академії, від 22 червня 1786 р.⁷⁸ тощо.

VIII. Листи, які відображають навчальний процес у КМА

Основним показником рівня навчальних закладів були науки, що в них вивчалися, та їх обсяг. У КМА вивчалися старослов'янська,

грецька, латинська, польська мови, піїтика, риторика, математика, астрономія, музика, богослов'я, філософія, про рівень викладання якої йдеться в листі Тимофія Щербацького, митрополита Київського, єпископу Георгію Кониському, від 12 вересня 1756 р., з проханням дати оцінку системі філософії по Баумейстеру⁷⁹. Вищезазначені науки іменувалися вільними – ("сім вільних наук") і поділялися на так звані *trivium* – граматики, риторика й діалектика та *quadrivium* – арифметика, геометрія, астрономія, музика. Вони входили до обов'язкової програми шкіл вищого типу. Навчальна програма Академії була досить значною за обсягом отримуваних знань та різнобічною. На початку XVIII ст. розширюється коло навчальних дисциплін і значно поглиблюється зміст тих, що вивчалися раніше. До навчального плану в 1735 р вводиться французька мова, а з 1794 р. її викладання було припинено (листування Гавриїла Петрова, митрополита Новгородського, та Самуїла Миславського, митрополита Київського (10 серпня – 9 жовтня 1794 р.)⁸⁰.

У 1783 р. в Академії було відкрито фізичний кабінет, обладнаний земним і астрономічним глобусами, телескопом, електричною машиною, барометром⁸¹. Саме про надсилання глобусів, замовлених для Київської академії з-за кордону, йдеться в листі Роменського протопопа Костянтина Крижанівського Арсенію Могілянському, митрополиту Київському, від 12 червня 1767 р.⁸²

Викладання та вивчення наук, певною мірою, залежало від навчальної літератури. Студенти Київської академії вивчали дисципліни за прогресивною на той час літературою. КМА мала своїх комісіонерів для постачання літератури в багатьох країнах Західної Європи – Німеччині, Франції, Англії. Значна частина літератури надходила через колишніх вихованців Академії, які працювали у посольствах Росії. Багато літератури привозили до Києва італійські купці, які щороку приїздили з Ломбардії і продавали свої книжки поблизу Академії. У них купувалися книги для академічної бібліотеки⁸³. Історичним є той факт, що у 1744 р. під час свого перебування в Києві імператриця Єлизавета Петрівна на запрошення Рафаїла Заборовського, митрополита Київського, відвідала Академію і подарувала 1000 крб. на потреби КМА. Частина цієї суми була витрачена на закупівлю "грецьких граматик"⁸⁴. Згадки про надсилання та отримання Академією книг знаходимо також у документах: листі ректора Київської академії Манассії писарю Київського митрополита, від 30 квітня 1758 р., з подякою за надсилання до Академії газет та книг, пожалу-

ваних преосвященним Іларіоном⁸⁵; листуванні гетьмана Івана Самойловича та ігумена Іакова Воронковського щодо отримання книг Київською академією (19–30 січня 1768 р.)⁸⁶; листі Арсенія Могилянського, митрополита Київського, архієпископу Гавриїлу Кременецькому в Санкт-Петербург, від 5 червня 1768 р., з подякою за надіслані для студентів книги – 100 примірників Катехизису⁸⁷; листуванні Самуїла Миславського та Петра Васильовича Завадовського стосовно надсилання до Академії книг, виданих в Комісії народних училищ (січень – 12 листопада 1790 р.)⁸⁸ та в листуванні М. М. Бантиша-Камєнського та Серапіона Олександровського, митрополита Київського, стосовно отримання реєстру книг, необхідних Київській академії, та про надсилання журналів та газет до Академії (4 квітня 1800 р.– 25 березня 1805 р.)⁸⁹.

Отже, офіційне листування XVIII ст., що відклалося серед документів КМА в ІР НБУВ, досить репрезентативно надає уявлення про діяльність КМА. У ньому відображені, передусім, деякі питання організації навчального процесу, а саме: склад студентів та умови їх навчання, матеріально-технічне забезпечення розвитку навчання, введення нових наук, створення бібліотеки і комплектування її підручниками, а також численні зовнішні зв'язки КМА, роль її вихованців у розвитку духовних установ та закладів, організаційні питання та майнові аспекти діяльності КМА. Велике значення має вивчення стосунків КМА з іншими установами, приватними та державними особами. Дослідження листування як окремого виду документів є перспективним і для аналізу історії діловодної справи України.

¹ Нічик В. М., Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія і українсько-німецькі культурні зв'язки // Наук. зап. / КМА.– К., 2000.– Т. 18.– С. 12.

² Там само.

³ Мицик Ю. Із невідомих листів викладачів і студентів Києво-Могилянської академії останньої третини XVII ст. // Там само.– С. 4.

⁴ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 220 П, с. 143–150; ф. 312 (Соф.), 445/179 с, арк. 75 зв.–80.

⁵ Брюховецький В. С. "Сей аттестат дан..." // Наук. зап. / КМА. – К., 2000.– Т. 18.– С. 36.

⁶ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, т. I, № 27; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. I: [1721–1750], ч.1.– К., 1904.– С. 360–361.

⁷ ІР НБУВ, ф. 232, № 552; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т.V:б[1783–1795].– К., 1908.– С. 97–98.

- ⁸ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 185.
- ⁹ Записки НТШ.– 1904.– Т.64.– С. 33.
- ¹⁰ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. III, № 75; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т.V:6[1783–1795].– К., 1908.– С. 84–85.
- ¹¹ ІР НБУВ, ф. 232, № 620, арк. 1–9.
- ¹² Там само, ф. 160, № 518, арк. 327–331 зв.
- ¹³ Там само, ф. 194, № 119, арк. 22–22 зв.
- ¹⁴ Там само, ф. 160, № 518, арк. 447.
- ¹⁵ Там само, ф. 301 (КДА), 749 Л, № 28; ф. 160, № 393, арк. 11–13 зв.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т.I: [1721–1750]. ч.1.– К., 1904.– С. 135–138.
- ¹⁶ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 749 Л, № 15; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т.II: [1751–1762].– К., 1905.– С. 51–52.
- ¹⁷ ІР НБУВ, ф. 160, № 518, арк. 418.
- ¹⁸ Там само, арк. 507.
- ¹⁹ *Возняк М.* Історія української літератури. Т. 1.– К., 1920.– С. 298.
- ²⁰ Статут Луцької школи, стор. 48.
- ²¹ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. I, № 22, арк. 214–214 зв., 215–216 зв.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т.I: [1721–1750]. ч.1.– К., 1904.– К., 1904.– С. 200–202.
- ²² *Нічик В. М., Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія і українсько-німецькі культурні зв'язки // Наук. зап. / КМА.– К., 2000.– Т. 18.– С. 14.
- ²³ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. I, № 10.
- ²⁴ Там само, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 8; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. III: [1770–1783].– К., 1906.– С. 476–478.
- ²⁵ ІР НБУВ, ф. 194, № 136, арк. 51–56.
- ²⁶ Там само, ф. II, № 6367.
- ²⁷ *Вишневатский Д.* Киевская Академия в первой половине XVIII столетия (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время).– К., 1903.– С. 238.
- ²⁸ *Петров Н.* Значение Киевской академии в развитии духовных школ.– К., 1904.– С. 14.
- ²⁹ ІР НБУВ, ф. II, № 47, арк. 3–5.
- ³⁰ Там само, № 3470, арк. 1–4.
- ³¹ Там само, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. I, № 10, арк. 96–97; ф.194, №. 107, арк. 3–3 зв, 10–11; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н.И. Петрова. Отд. II: Т.I: [1721–1750], ч.1.– К., 1904.– С. 143–145; 150–151.
- ³² ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. I, № 38; Акты и документы, относя-

щиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. II: [1751–1762].– К., 1905.– С. 10–11.

³³ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 40; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V.– К., 1908.– С. 74.

³⁴ ІР НБУВ, ф. 232, № 463.

³⁵ Там само, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 66, арк. 1–2, 4–5, 7–8; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V.– К., 1908.– С. 175–176.

³⁶ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 69, арк. 1, 13, 21–21 зв., 23; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С предисл., введ. и прим. Ф. И. Титова. Отд. III: Т. I: (1796–1803).– К., 1910.– С. 177–178.

³⁷ ІР НБУ, ф. 160, № 1209.

³⁸ Там само, № 1223, арк. 1–6.

³⁹ Там само, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 212; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С предисл., введ. и прим. Ф. И. Титова. Отд. III: Т. IV: (1813–1819).– К., 1913.– С. 435.

⁴⁰ ІР НБУ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. I, № 5; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. I: [1721–1750], ч. 1.– К., 1904.– С. 229–230.

⁴¹ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. III, № 78; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V: [1783–1795].– К., 1908.– С. 483–485.

⁴² ІР НБУ, ф. 301 (КДА), 221 П, № 80; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V: [1783–1795].– К., 1908.– С. 488–490.

⁴³ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, № 86; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V: [1783–1795].– К., 1908.– С. 504.

⁴⁴ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, № 82; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V: [1783–1795].– К., 1908.– С. 498–499.

⁴⁵ ІР НБУВ, ф. 160, № 1197.

⁴⁶ *Мітюров Б.М.* Вища освіта // Розвиток народної освіти і пед. думки на Україні (X–XX ст.): Нариси.– К. 1991.– С. 92.

⁴⁷ *Сотниченко П.* К истории библиотеки Киево-Могилянской академии // История становления и развития академических библиотек: Сб. науч. тр.– М., 1987.– С. 96.

⁴⁸ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. III, № 87, арк. 620–624, 626–628; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V: [1783–1795].– К., 1908.– С. 113–114.

⁴⁹ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. IV, № 50, арк. 650–650 зв., 656, 661, 667; № 56, арк. 899–899 зв., 901–903, 915; Частково вид.: Акты и документы,

относящиеся к истории Киевской Академии / С предисл., введ. и прим. Ф.И. Титова.– Отд. III: Т. IV: (1813–1819).– К., 1913.– С. 497–499.

⁵⁰ IP НБУВ, ф. 160, № 1183, арк. 7–9; Там само.–Т. II: (1804–1808).– С. 55–56.

⁵¹ Там само, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. IV, № 57.

⁵² Там само, Т. III, № 87, арк. 609–616, 624–625; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. V: [1783–1795].– К., 1908.– С. 111–114.

⁵³ IP НБУВ, ф. 232, спр. 619, арк. 1–2; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С предисл., введ. и прим. Ф.И. Титова. Отд. III: Т. I: (1796–1803).– К., 1910.– С. 545–546.

⁵⁴ IP НБУВ, ф. 232, спр. 619, арк. 4а.

⁵⁵ Там само, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. IV, № 24, арк. 304–304 зв., 309; Вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С предисл., введ. и прим. Ф.И. Титова. Отд. III: Т. II.– К., 1911.– С. 387–389.

⁵⁶ Розвиток народної освіти і пед думки на Україні. Нариси.– К., 1991.– С. 97.

⁵⁷ IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 220 П, стор. 29–31; ф. 312 (Соф.), 445/179 с, арк. 14 зв.; Ф. II, № 27704, арк. 91 зв.–92.

⁵⁸ IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 220 П, стор. 113–114; Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденою при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т. II.– К.: 1846.– С. 232–237; То же.–2-е изд.– К., 1898.– Т. I–II.– С. 455–456.

⁵⁹ IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 517 Л, (Б); Вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. I: [1721–1750], ч.1.– К., 1904.– С. 179–181.

⁶⁰ IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 517 Л, (Д, Е, Г); Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. I: [1721–1750], ч.1.– К., 1904.– С. 188–191.

⁶¹ IP НБУВ, Ф. 301 (КДА), 749 Л, № 15; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. II: [1751–1762].– К., 1905.– С. 51–52.

⁶² IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. II, № 17; Там само.– С. 312.

⁶³ IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. III, № 45; Там само.– Т. IV: [1770–1783].– С. 44–45.

⁶⁴ IP НБУВ, ф. II, № 6410.

⁶⁵ Там само, ф. 160, № 393, арк. 60–61.

⁶⁶ Там сам, ф. 160, № 247, арк. 85–86.

⁶⁷ IP НБУВ, ф. 301 (КДА), 749 Л, № 25; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. III: [1770–1783].– С. 353–354.

⁶⁸ IP НБУВ, ф. 312 (Соф.), 444 / 605 с, арк. 415 – 417, 430–430 зв.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. III: [1770–1783].– С. 365–368.

- ⁶⁹ ІР НБУВ, ф. II, № 3470, арк. 4 зв.–6. Ф. 194, № 153, арк. 7–9.
- ⁷⁰ Там само, ф. 160, № 518, арк. 510–512 зв.
- ⁷¹ Там само, ф. 301 (КДА), 749 Л, № 21, арк. 345–347.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II.: Т. III: [1770–1783].– С. 26–27.
- ⁷² ІР НБУВ, ф. 194, № 160, арк. 10–12.
- ⁷³ Там само, ф. II, № 6372.
- ⁷⁴ Там само, ф. 301 (КДА), 750 Л, арк. 1.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II.: Т. I: [1721–1750], ч.1.– К., 1904.– С. 303–305.
- ⁷⁵ ІР НБУВ, ф. II, № 6382.
- ⁷⁶ Там само, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 15; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II.: Т. IV: [1770–1783].– С. 147–148.
- ⁷⁷ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 16; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II.: Т. IV: [1770–1783].– С. 4–5, 45–46, 241.
- ⁷⁸ ІР НБУВ, ф. 312 (Соф.), 453 / 720 с; Київська старовина.– 1883.– № 4.– С. 897–899.
- ⁷⁹ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА) 751 Л, № 2, арк. 11–11 зв.; Ф. 301 (КДА), 221 П, Т. I, № 50, арк. 504–504 зв.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. Отд. II: Т. II: [1751–1762].– К., 1905.– С. 177–178.
- ⁸⁰ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 П, Т. III, № 79; Частково вид.: Там само.– Т. V: 6 [1783–1795].– К., 1908.– С. 487–488.
- ⁸¹ *Мітюров Б.М.* Вища освіта // Розвиток народної освіти і пед. думки на Україні (X–XX ст.): Нариси.– С. 92
- ⁸² ІР НБУВ, ф. 312 (Соф.), 444 / 605 с, арк. 325; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. – Отд. II: Т. III: [1770–1783].– С. 354–355.
- ⁸³ *Сотниченко П. А.* Бібліотека КМА. Філософські джерела // Від Вишньовського до Сковороди. – К., 1972.– С. 50.
- ⁸⁴ *Сотниченко П.* К истории библиотеки Киево-Могилянской академии // История становления и развития академических библиотек. Сб. науч. тр.– М., 1987.– С. 96.
- ⁸⁵ ІР НБУВ, ф. 160, № 518, арк. 50.
- ⁸⁶ Там само, ф. II, № 6394–6395.
- ⁸⁷ Там само, ф. 312 (Соф.), 444 / 605 с, арк. 714–715; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова. – Отд. II: Т. III: [1770–1783].– С. 381.
- ⁸⁸ ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 751 Л, № 66, арк. 37–61зв.; Частково вид.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н. И. Петрова.– Т. V: 6 [1783–1795].– К., 1908.– С. 182–187.
- ⁸⁹ Там само, ф. 175, № 52, арк. 43, 70.